

«РОМАНТИЧНИЙ РЕАЛІЗМ» АЙН РЕНД ЯК ЕСТЕТИЧНА КОНЦЕПЦІЯ

Проведено дослідження основних положень естетичної концепції «романтичного реалізму», розробленої американською письменницею та філософом Айн Ренд. Встановлено, що на відміну від домінуючого з XIX ст. і до теперішнього часу визначення романтизму, як естетичної школи, заснованої на перевазі почуттів, а не розуму, головною характеристикою романтизму письменниця вважала затвердження здатності людини до вольового акту. Оскільки вольовий акт – це результат розумових здібностей людини, то ніякого протиставлення романтизму розуму бути не може. Тільки істота, що володіє розумом, здатна до скоєння вільного вольового акту. Встановлено, що в основі концепції «романтичного реалізму», розробленої Айн Ренд, лежить сформульований Аристотелем принцип, згідно з яким мистецтво повинно показувати речі не такими, якими вони є, а такими, якими вони могли б бути і повинні були б бути. Відповідно з цим, романтизм повинен поєднуватися з реалізмом. Створюваний згідно з цінностями художника твір мистецтва має узгоджуватися з реальністю і не виходити за рамки раціонального.

Ключові слова: Айн Ренд; естетика; романтичний реалізм; розум; вольовий акт; література.

Проведено исследование основных положений эстетической концепции «романтического реализма», разработанной американской писательницей и философом Айн Рэнд. Установлено, что в отличие от доминирующего с XIX ст. и до настоящего времени определения романтизма, как эстетической школы, основанной на превосходстве чувств, а не разума, главной характеристикой романтизма писательница считала утверждение способности человека к волевому акту. Поскольку волевой акт – это результат умственных способностей человека, то никакого противопоставления романтизма разуму быть не может. Только существо, обладающее разумом, способно к совершению свободного волевого акта. Установлено, что в основе концепции «романтического реализма», разработанной Айн Рэнд, лежит сформулированный Аристотелем принцип, согласно которому искусство должно показывать вещи не такими, какими они есть, а такими, какими они могли бы быть и должны были бы быть. В соответствии с этим, романтизм должен сочетаться с реализмом. Создаваемое согласно ценностям художника произведение искусства должно согласовываться с реальностью и не выходить за рамки рационального.

Ключевые слова: Айн Рэнд; эстетика; романтический реализм; разум; волевой акт; литература.

A study of the main provisions of the aesthetic concept of "romantic realism" developed by American writer and philosopher Ayn Rand was held. In contrast with the dominant definition of romanticism from nineteenth century to the present, as an aesthetic school founded on the supremacy of feelings, not of reason, according to Ayn Rand, the main characteristics of romanticism are the approval of the human capacity for volitional act. Since volition is the result of mental abilities, then no opposition between romanticism and the mind can not be. Only a being that has intelligence, able to commit freely an act of will. The concept of "romantic realism" developed by Ayn Rand based on the principle of Aristotle that art should show things not as they are but as they could be and ought to be. According to this, romanticism should be combined with realism. Created according to the values of the artist the work of art must conform to reality and not to go beyond the rational. After analyzing the history of the development of romanticism in art, Ayn Rand concludes that with very few exceptions there isn't romanticism in contemporary art. The last remnants of romanticism in modern literature are detective

and adventure novels. These novels are the last refuge of the qualities that have disappeared from the literature: life, color, imagination.

Key words: *Ayn Rand; aesthetics; romantic realism; mind; volition; literature.*

Постановка проблеми. Романтизм, як ідейний і художній напрямок, одержав поширення в європейській і американській культурі в кінці XVIII – першій половині XIX ст. Оригінальне трактування сутності романтизму, як естетичної концепції, і характеристику його розвитку та сучасного стану дала у своїх численних статтях, інтерв'ю, виступах на радіо, телебаченні, перед студентами американський філософ і письменниця Айн Ренд (1905-1982). Вже за життя популяризацією її поглядів займався в США ряд громадських організацій та інститутів. В даний час загальний тираж її творів перевищив 29 мільйонів екземплярів.

Необхідно відзначити, що естетичні погляди Айн Ренд є складовою частиною розробленої нею цілісної філософської системи – «філософії об'єктивізму», яка охоплює також питання метафізики, гносеології, етики та політичної філософії.

Творчість Айн Ренд в останні роки активно вивчається вітчизняними дослідниками (див., наприклад, роботи [1; 2; 8]). Проте процес дослідження знаходиться лише у початковому стані і не може бути визнаним повним і завершеним. У зв'язку з цим становить інтерес аналіз сутності естетичних поглядів американської письменниці, які знайшли своє відображення при створенні нею концепції «романтичного реалізму».

Метою роботи є дослідження основних положень естетичної концепції «романтичного реалізму», розробленої американською письменницею та філософом Айн Ренд.

Викладення основного матеріалу. Аналізуючи романтизм, як естетичний напрям, Айн Ренд зазначала, що сутність романтизму з самого початку була визначена некоректно. Домінуючою характеристикою романтизму, яка в різних формах збереглася до наших днів, є його визначення як естетичної школи, заснованої на перевазі почуттів. (Наприклад, українська Вікіпедія першою характерною ознакою романтизму називає «заперечення раціоналізму, відмову від суворої нормативності в художній творчості, культ почуттів людини» [3]). Така характеристика, на думку письменниці, могла з'явитися тільки внаслідок нефілософського підходу до вивчення явищ культури і є одним з найбільш прикрих непорозумінь.

З'ясовуючи причину появи цього трактування, Айн Ренд писала, що романтизм розвивався на тлі історично безпрецедентних подій дев'ятнадцятого століття – індустріальної революції, стрімкого розвитку наук, зростаючого стандарту життя, звільненого потоку творчої людської енергії. Якби не були свідомі переконання романтиків, вони брали своє відчуття життя від тогочасної культурної атмосфери. Людей п'янило відкриття свободи, усі давні bastiони тиранії – церква, держава, монархія, феодалізм – терпіли крах, перед людьми відкривалися нескінченні дороги в усіх напрямках, та для тільки що вивільненої енергії

не було ніяких перешкод. Найкраще цю атмосферу висловила наївна, буйна і трагічно сліпа віра в те, що прогрес відтепер і навіки буде нездоланим і автоматичним [6, с. 96–97].

В естетичному плані романтики були великими бунтарями і новаторами, вважала Айн Ренд. Однак, вони не розглядали свій бунт у філософських категоріях і бунтували в ім'я свободи творчості, головним чином, лише проти естетичного «істеблiшменту» тих часів, класицизму.

Класицизмом був розроблений набір довільних і дуже докладних правил, які претендували на те, щоб представляти собою кінцеві і абсолютні критерії естетичної цінності. Наприклад, у літературі ці правила зводилися до спеціальних інструкцій, вільно виведених з грецької трагедії, які підпорядковували всі формальні аспекти п'єси (єдність часу, місця і дії), аж до числа актів і дозволеної персонажу кількості віршів. Наявність таких вказівок, говорила Айн Ренд, може служити «прикладом того, що відбувається, коли розум, прив'язаний до конкретного, щоб зняти з себе відповідальність за мислення, намагається перетворити абстрактні принципи в конкретні приписи і замінити творчість імітацією» [7, с. 322].

Хоча класицисти не могли сказати, чому потрібно приймати їхні правила (крім звичайного відсилання до традиції, вченості і престижу давнини), ця школа сприймалася як представник розуму. На протигагу класицизму романтизм був сприйнятий сучасниками естетичною школою, заснованою на перевазі почуттів.

Безумовно, вважала Айн Ренд, деякі підстави для такого трактування були. Романтики привнесли в мистецтво перевагу цінностей, яких не вистачало в побитих, нудних, багаторазово використаних, третьо-сортних повтореннях класицистичних догм. Цінності (і ціннісні судження) – це джерело почуттів. Емоційне багатство втілювалося у творчості романтиків точно так само, як і яскравість, уява, своєрідність і всі інші плоди ціннісно-орієнтованого світосприйняття. Ця особливість була найпомітнішою в новому русі, і тому її, без подальших з'ясувань, визнали його головною характеристикою.

Однак, стверджувала письменниця, перевага цінностей в людському житті не є первинною. Вона ґрунтується на здатності людини до вольового акту. Саме вільна воля виступає основою всіх цінностей, тому і визначальною рисою романтизму, як естетичного спрямування, вважала Айн Ренд, є визнання того, що людина здатна до вольового акту.

Мистецтво, вважала письменниця, вибірково відтворює дійсність згідно з метафізичними критеріями митця. Автор відтворює ті її сторони, які відображають його фундаментальний погляд на людину і буття. Від відповіді на питання – чи здатні люди до вольового акту, безпосередньо залежать висновки і оцінки, що стосуються всіх властивостей, вимог та вчинків людини.

Романтизм, який дає позитивну відповідь на це питання, вважає, що вирішальним аспектом життя людини є вибір цінностей. Вибравши цінності, вона повинна діяти, щоб досягти та (або) зберегти їх. Якщо це так, вона повинна поставити перед собою певні завдання і включитися в цілеспрямовану дію щодо їх вирішення.

Здатність до вольового акту, вважала Айн Ренд, діє стосовно двох головних сторін людського життя: свідомості і буття, тобто психологічної дії і дії екзистенціальної, іншими словами, стосовно формування людини і ходу дій, які вона здійснює у фізичному світі. Таким чином, у літературному творі і опис персонажів (їх психологічних властивостей), і опис подій мають відповідати поглядам автора на роль цінностей у людській психіці і житті (згідно з тією системою цінностей, яку він вважає істинною). Персонажі, створені письменником, – це абстрактні проєкції, а не відтворення конкретних осіб; вони вигадані, а не списані з природи, з конкретних людей, яких знав автор. Особливі характери конкретних осіб просто свідчать про те, що ці особи так, а не інакше обирають цінності. У цих характерів немає ніякого більш широкого метафізичного значення, вони лише слугують матеріалом для вивчення загальних принципів людської психіки і аж ніяк не повністю розробляють якийсь характер.

Романтичному напрямку в мистецтві, вважала Айн Ренд, протистойть натуралізм, який заперечує вільний вольовий акт людини. Життя і характер людини в такому разі визначаються силами, непідвладними її контролю. Якщо це так, то вибирати цінності вона не може, а значить, ті цінності, якими вона, здавалося б, володіє, є ілюзією, яка визначається силами, яким вона не може опиратися. Звідси випливає, що людина не може досягти своїх цілей або включитися в цілеспрямовану дію, а якщо навіть і здійснить спробу цього, то ці сили її здолають і поразка (або випадковий успіх) не буде мати до її дій ніякого відношення. Якщо характер людини і хід її життя породжені невідомими силами, то автор не винаходить події та персонажів, а списує їх з конкретних осіб і подій. «Заперечуючи який-небудь ефективний принцип мотивації в людській психіці, він не може вигадувати людей, може тільки спостерігати їх, як спостерігає неживі предмети, і відтворювати, сподіваючись, що при цьому з'явиться якийсь ключ до невідомих сил, які керують нашою долею» [6, с. 94].

Аналізуючи історію розвитку романтизму, Айн Ренд писала, що романтизм виник як результат (значною мірою підсвідомий) впливу двох потужних чинників – аристотеліанства, який звільнив людину, утвердивши могутність її розуму, і капіталізму, що дав розуму свободу втілювати свої ідеї на практиці. Причому другий фактор, на думку письменниці, логічно походив з першого. Говорячи про вплив Аристотеля, Айн Ренд зазначала, що йдеться не про філософію Аристотеля, оскільки його теоретичний вплив до того часу вже давно зник, а про так зване «аристотелеве відчуття життя» (емоційну підсвідому оцінку людини і буття в цілому), характерне для культурної атмосфери кінця XVIII – початку XIX ст. Саме тоді в

основу естетики романтизму, на думку письменниці, був покладений великий філософський принцип, сформульований Аристотелем, який сказав, що у філософському плані література важливіша від історії, оскільки «історія показує речі такими, які вони є, тоді як література показує їх такими, якими вони могли б бути і повинні були б бути» [5, с. 294].

Даний принцип, на думку Айн Ренд, і є основою «романтичного реалізму». Слова «те, що повинно було б бути» означають, що відтворення реальності у творі мистецтва відбувається згідно з цінностями художника. «Те, що могло б бути» – це все, що узгоджується з реальністю, на відміну від фантазії. Фантазія – повноправний елемент творчого процесу, але треба вміти нею користуватися, не виходячи за рамки раціонального. Правильна фантазія повинна узгоджуватися з реальністю. Відтворена художником реальність не повинна представляти собою містичний четвертий вимір, який не відповідає реальним фактам.

Тема вольового акту є визначальною в розумінні романтизму, вважала письменниця. Однак, не менш важливим є також усвідомлювати, казала вона, що вольовий акт – це результат наших розумових здібностей, а отже, ніякого протиставлення романтизму розуму бути не може. Тільки істота, що володіє розумом, здатна до скоєння вільного вольового акту. Наслідком інтелектуальної плутанини XIX ст. є той факт, що різноманітні теорії свободи волі того часу були більшою частиною позарозумні, посилюючи тим самим зв'язок вольового акту з містикією.

Плутанина навколо терміну «романтизм», вважала письменниця, була посилена філософами, що наклеїли ярлик «романтиків» на деяких мислителів (наприклад, Шеллінга і Шопенгауера), які були визнаними містикіями, що відстоювали верховенство емоцій, інстинктів та волі над розумом. Ця течія в філософії не була всерйоз пов'язана з романтизмом в естетиці, і не варто плутати їх між собою, вважала Айн Ренд. «З порочною лютьтю, з ненавистю до життя «романтичні» філософи вихваляли вольовий акт, створюючи культ капризу, тоді як самі романтики захищали його в ім'я тутешніх, земних цінностей. В сутності, сонячне світло Віктора Гюго діаметрально протилежне отруйному бруду Шопенгауера. Тільки внаслідок філософської недобросовісності вони могли потрапити в одну категорію» [6, с. 107–108].

Айн Ренд зазначала, що доля романтизму є прикладом правила, яке говорить: те, що є невідомим, не можна свідомо контролювати. Природу цінностей, які розглядалися романтизмом, ніколи явно не визначали. Люди сперечалися про другорядне і знищували цінності, не знаючи, що вони втрачають і чому. Явним непорозумінням став той факт, що, намагаючись наосліп знайти метафізично орієнтований, масштабний, піднесений стиль життя, романтики найчастіше були ворогами капіталізму, який вони вважали прозовою, матеріалістичною, «дрібнобуржуазною» системою, так і не здогадавшись, що тільки при цій системі є можливими свобода, індивідуальність і пошук цінностей.

Крах романтизму в естетиці, вважала Айн Ренд, став можливим через своєрідний філософський де-

фолт. Оскільки мистецтво – це вираз і продукт філософії, говорила письменниця, воно першим відображає порожнечу біля основи культури і першим обвалюється. Домінування ірраціоналізму і детермінізму зумовило той факт, що люди не можуть знайти особливих причин для розумного, доброзичливого, ціннісно-орієнтованого ставлення до життя ні в філософії, ні в її культурних відображеннях, ні в повсякденному житті суспільства.

У своїх роботах Айн Ренд, виходячи з оцінки романтизму, як школи, орієнтованої на вольовий акт, виконала аналіз історії розвитку та сучасного їй стану романтичної літератури. Навіть під час панування цієї школи, наголошувала вона, лише деякі письменники досягли послідовності і найвищого рівня в реалізації принципу романтичного реалізму в обох основних областях: у свідомості і в бутті, в характері людини і її дії. «Анітрохи не розділяючи одне і інше, блискуче винаходячи сюжетні структури, письменники ці надзвичайно стурбовані душею людини (тобто її свідомістю). Вони – моралісти в найглибшому значенні слова; їх турбують не просто цінності, але моральні цінності та їх вплив на формування людини» [7, с. 325]. В самих історіях неможливо знайти дію заради дії, не пов'язану з моральними цінностями. Сюжет формується, визначається і мотивується цінностями персонажа (або його зрадою їм), боротьбою у прагненні до них і глибокими ціннісними конфліктами. Теми тут – основні, позачасові, загальні питання людського існування. Тільки великі романтики послідовно створювали літературу рідкісної властивості, де абсолютно злиті тема і сюжет, і досягали цього вони з надзвичайною віртуозністю, – відзначала письменниця.

До даної групи романістів Айн Ренд відносила В. Гюго та Ф.М. Достоєвського, а з окремих книг відзначала «Камо грядеши» Г. Сенкевича і «Червону букву» Н. Готорна. Найзначнішими з драматургів, на її думку, були Ф. Шиллер та Е. Ростан.

На прикладі романтиків другого рівня, говорила письменниця, видно, як і чому романтизм в майбутньому прийде в занепад. Цей рівень представляють В. Скотт і А. Дюма. Відмінна їх риса – те, що вони підкреслюють дію без духовних цілей або значних моральних цінностей. В їхніх історіях добре вибудований, образний, захоплюючий сюжет, але цінності, до яких прагнуть їхні персонажі, цінності, які мотивують вчинки цих персонажів, примітивні, поверхові, підкреслено далекі від філософії. Це – вірність королю, повернення втраченої спадщини, особиста помста тощо. Конфлікти і сюжетні лінії здебільшого зовнішні.

На ще нижчому рівні, відзначала Айн Ренд, постають письменники, які, по суті, припускають, що людина має волю по відношенню до буття, але не до свідомості, тобто по відношенню до власних вчинків, але не до характеру. Відмінна їх риса – надзвичайні події, в яких діють звичайні персонажі. Оповідання – абстрактні проекції, що складаються з дій, яких не побачиш в реальному житті, а от персонажі є нічим не примітними. Історії – романтичні, персонажі – натуралістичні. «Суперечності такого поєднання елементів, – говорила письменниця, – очевидні: між вчинками і характером персонажів немає нічого спільного, і

тому дія невмотивована, а образи незрозумілі. Читачеві залишається дивуватися: «Невже ці люди здійснювали ці дії?» [6, с. 101].

Романи, які належать до даного рівня, вважала письменниця, розміщуються на межі серйозної і популярної літератури. До цієї категорії не належить ніхто з першокласних письменників; краще всього відомі ті, хто писав наукову фантастику – Г. Уеллс та Ж. Верн.

До цього рівня належать також романтики, які вважають, що людина має волю по відношенню до свідомості, але не до буття, тобто по відношенню до власних цінностей і характеру, але не по відношенню до можливості досягти мети у фізичному світі. Відмінна риса таких письменників – масштабні теми і персонажі, а також непереборне відчуття трагедії, «злого всесвіту». Найвидатнішими представниками цього класу були поети. Головний з них – Дж. Байрон, чие ім'я міцно пов'язане з «байронічним» поглядом на світ, суть якого – у вірі в те, що людина повинна вести героїчне життя і боротися за свої цінності, хоча її все одно переможе непідвладний їй злий рок.

На низовому рівні (рівні популярної літератури) елементи романтизму проявляються в дуже спрощеному вигляді. Популярна література не оперує абстрактними проблемами, а мириться з моральними принципами, як з даністю, приймаючи певні ідеї та цінності здорового глузду. Вона припускає, що людина сама знає все, і лише показує її пригоди. У цій літературі немає явно вираженого ідейного змісту; вона не прагне передати інтелектуальну інформацію.

Принципи романтизму проявляються в деякій мірі в детективних та пригодницьких романах, які належать здебільшого до популярної літератури. Кращі письменники цієї категорії близько підходять до групи В. Скотта і А. Дюма. Вони підкреслюють дію, але їх герої і злочинці – це абстрактні проекції, і дія мотивується широко узагальненим поглядом на моральні цінності, на боротьбу між добром і злом. Кращі з сучасних письменників цього класу, – писала в 60-70-ті роки ХХ ст. Айн Ренд, – це М. Спіллейн, Я. Флемінг та Д. Гамільтон.

Саме в детективних та пригодницьких романах, вважала письменниця, подібно яскравим іскрам в сірому тумані, мерехтять останні залишки романтизму в сучасній культурі. Такі романи – це останній притулок властивостей, які зникли з літератури: життя, кольору, уяви. «Вони подібні до дзеркала, в якому все ще зберігається хитке відображення людини» [4, с. 348].

Основний же шар популярної літератури, говорила письменниця, – це нічийна земля, де літературні принципи навряд чи застосовні. На цьому рівні «творчість» – не результат підсвідомих передумов, а суміш елементів, вибраних скоріше в процесі випадкового наслідування, ніж з-за того чи іншого відчуття життя. Для цього рівня є типовим, що романтичні діяння здійснюють звичайні, натуралістичні персонажі, гірше того – романтизовані втілення обивательських цінностей (нескінченні варіації на тему «Попелюшки», турбот материнства, звичайної людини з золотим серцем тощо). Це клишовані цінності, порожні стереотипи, сурогати оціночних суджень, ствер-

джувала Айн Ренд. Такий метод позбавлений сутнісної властивості романтизму – незалежного, творчого втілення особистих цінностей письменника; позбавлений він і репортерської чесності кращих натуралістів («персонажі фальшиві з репортерської точки зору і безглузді з метафізичної» [7, с. 330]). Належність такої літератури до романтичної сумнівна. Зазвичай її вважають романтичною просто тому, що вона занадто далеко пішла від якої б то ні було реальності, конкретної чи абстрактної.

Висновки:

1. В основі концепції «романтичного реалізму», розробленої Айн Ренд, лежить сформульований Аристотелем принцип, згідно з яким мистецтво повинно

показувати речі не такими, якими вони є, а такими, якими вони могли б бути і повинні були б бути. Відповідно з цим, романтизм повинен поєднуватися з реалізмом. Створюваний згідно з цінностями художника твір мистецтва має узгоджуватися з реальністю і не виходити за рамки раціонального.

2. Згідно трактуванню Айн Ренд, визначальною рисою романтизму, як естетичного спрямування, є утвердження здатності людини до вольового акту. Оскільки вольовий акт – це результат розумових здібностей людини, то ніякого протиставлення романтизму розуму бути не може. Тільки істота, що володіє розумом, здатна до скоєння вільного вольового акту.

ЛІТЕРАТУРА

1. Коробко М. І. Явні та неявні джерела філософії об'єктивізму Айн Ренд / М. І. Коробко // Гуманітарний часопис. – 2015. – № 1. – С. 38–44.
2. Мямлин К. Айн Рэнд–Розенбаум – бардесса либерального капитализма [Електронний ресурс] // Институт коммунитаризма. – Режим доступу : http://communitarian.ru/publikacii/filosofiyapolitiki/aynrendrozenbaum_bardessa_liberalnogo_kapitalizma. – 14.10.16. – Назва з екрану.
3. Романтизм [Електронний ресурс] // Вікіпедія: Вільна енциклопедія. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Романтизм>. – 14.10.16. – Назва з екрану.
4. Рэнд А. Контрабандная романтика [Текст] / А. Рэнд // Апология капитализма: сб. статей. – М. : НЛО, 2003. – С. 343–358.
5. Рэнд А. Основные принципы литературы [Текст] / А. Рэнд // Апология капитализма: сб. статей. – М.: НЛО, 2003. – С. 294–316.
6. Рэнд А. Романтический манифест: Философия литературы [Текст] / А. Рэнд. – М. : Альпина Паблишер, 2010. – 199 с.
2. Рэнд А. Что такое романтизм? [Текст] / А. Рэнд // Апология капитализма: сб. статей. – М.: НЛО, 2003. – С. 316–343.
3. Сазонов С. С. Введение в философию Айн Рэнд: метафизика и эпистемология свободы [Текст] / С. С. Сазонов // Материалы четвертых чтений памяти Г.В. Лебедева. – М. : Алроса, 2008. – С. 11–28.

Рецензенти:

Гавеля В. Л., д-р філос. наук, професор;

Стадник М. М., д-р філос. наук, професор.

© Патлайчук О. В., 2016

Дата надходження статті до редколегії 15.10.2016